

811.161.1'367:811.163.41'367
<https://doi.org/10.18485/sj.2018.23.1.40>

ВИШЊА Б. ВИШЊЕВАЦ*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

Оригинални научни рад
Примљен: 04. 01. 2018.
Прихваћен: 29. 01. 2018.

КОНКУРЕНТНОСТ СИНТАКСИЧКИХ СРЕДСТАВА
ЗА ИСКАЗИВАЊЕ УЗРОЧНОГ И ВРЕМЕНСКОГ ЗНАЧЕЊА
У ПОВЕСТИ О МИНУЛИМ ВРЕМЕНИМА

У раду се на материјалу *Повести о минулим временима* према *Лаврентијевском летопису* из 1377. године разматра паралелна употреба синтаксичких средстава којима се исказује значење узрока и времена. Тако се, с једне стране, анализирају зависне узрочне и временске реченице, а с друге – конструкција апсолутног датива, која кондензује првенствено нерашчлањено узрочно-временско значење, а затим и одвојена значења узрока и времена. Поред тога, у предикату анализираних синтаксичких јединица налазе се различити облици глаголских времена – имперфекат, аорист, перфекат, презент глагола несвршеног и свршеног вида, које савремени српски језик чува, због чега нам је он важан за реконструкцију староруских форми. Осим тога, предикатску функцију врше и радни и трпни партиципи у конструкцији са глаголом *БЫТИ* који се на српски језик преводe личним глаголским обликом.

Кључне речи: узрочна реченица, временска реченица, апсолутни датив, староруски језик, српски језик.

* visnja_visnjevac@yahoo.com

0. УВОД

У раду се на материјалу *Повести о минулим временима* (даље ПМВ) према *Лаврентијевском летопису* из 1377. године¹ и њеним преводима на савремени српски језик – Н. Косовића и В. Минића², разматра паралелна употреба зависних реченица и конструкције апсолутног датива којима се исказује значење узрока и времена. Пошто се у предикату анализираних синтаксичких јединица налазе различити облици глаголских времена, а радни и трпни партиципи садашњег времена могу, поред презента, имати и значење имперфекта (као и будућег времена), док радни и трпни партиципи прошлог времена имају значење аориста и перфекта, а наведени глаголски временски облици јављају се и у узрочним и временским реченицама, превод на савремени српски језик, који је сачувао сложени систем прошлих времена, као и презент глагола свршеног и несвршеног вида, омогућиће нам одговарајуће тумачење староруских конструкција.

В. И Борковски и П. С. Кузњецов (1965: 533–534; 539) наводе да су у староруском језику временске реченице са везницима *јегда* и *јако* могле бити у препозицији (најчешће), али и у постпозицији у односу на управну реченицу, као и у средини управне реченице, док су временске реченице са везником *допъдеже* првенствено биле у постпозицији, а веома ретко у препозицији и у средини управне реченице. Узрочне реченице биле су постпоноване у односу на главну реченицу. Г. А. Хабургајев (1974: 413–414) објашњава да значења апсолутног датива у старословенском језику обично нису диференцирана. С друге стране, у неким примерима контекст нас упућује на доминацију једног од могућих значења. У ПМВ конструкција апсолутног датива је веома честа. О томе се у *Историјској граматици руског језика* каже: „Особенностью рассматриваемого падежа (дательного – В. В.) является максимальное количество случаев употребления соответствующих форм в текстах летописей. Данное обстоятельство обусловлено тем, что, повествуя о разных объединенных во времени или следующих друг за другом событиях, нередко находящихся между собой в причинно-следственной связи, летописцы постоянно пользуются оборотом «дательный самостоятельный» [...]” (ИГРЯ 1982: 355). М. Курешев вић објашњава: „Према канонским обрасцима АД (апсолутни датив – В. В.) представља једно од номиналних средстава којима се, у складу са налазима језичке типологије, исказивало значење хипотактичких односа” (Курешев вић 2013: 409). Апсолутни датив – формално синтагма, а функционално реченица (најчешће зависна), у нашем корпусу је веома честа конструкција. У највећем броју примера она има нерашчлањено узрочно-временско значење,

¹ Релевантне разлике између *Лаврентијевског летописа* и каснијих преписа, у чијем се саставу чува ПМВ, наводе се у раду.

² В. Минић је наведено дело превео фрагментарно.

док је у другим примерима контекст одредио једна од двају значења. Када је реч о конкуренцији језичких средстава, Р. Маројевић пише: „Разликујемо два типа односа конкурентних језичких средстава. Један тип односа имамо када једно језичко средство, услед ових или оних компаративних предности, у унутрашњој конкуренцији истискује друго језичко средство. Други тип односа констатујемо када једно језичко средство просто надомешта (замањује) друго, које се губи из неких својих унутрашњих слабости, па је конкуренција у суштини само спољашња” (Маројевић 2000: 43).

Везници којима се у оквиру зависних реченица у ПМВ исказује узрочно значење су: *ПОНЕ, ПОНЕЖЕ, ЗАПЕ, ЗАПЕЖЕ, НМЉЕ, НЖЕ, ЈАЖЕ, ЈАКО, БО*, а временско: *ЈЕГДА, КОГДА, ЈАКО, ДОЦАЈЕЖЕ*.

1. ЗАВИСНЕ РЕЧЕНИЦЕ И АПСОЛУТНИ ДАТИВ – ЗНАЧЕЊЕ ИМПЕРФЕКТА

Имперфекат је један од глаголских облика који се у ПМВ најчешће среће. Најпре ћемо размотрити узрочне (примери бр. 1–7) и временске реченице (примери бр. 8–10) са формом имперфекта у предикату, а затим и конструкцију апсолутног датива (примери бр. 11–16).

(1) Поламан же прозванн быши. *ЗАПЕ* в полн *СЕДАХОУ*, а *ЈАЗЫ* Словѣскї [нмъ] едѣ (ПВЛ, 28–29)

(1а) Пољанима пак бијаху звани *зато што* у пољима *сјећеху* а језик им бијаше један – словенски. ПМЉ, 18)

У примеру бр. 1 староруски глагол *сѣдѣти* има значење глагола *живети*, па имперфекат гласи: *живѣаху/живијаху*. У *Тројичином препису* из XIV–XV века наводи се форма имперфекта контаминирана са наставком презента: *сѣдяхутъ*.

(2) и бы̄ глѣдѣ велнкѣ в городѣ. не бы̄ азѣ Володнмеру помочн. *НЕ БѢ БО* вон оу него. (ПВЛ, 127)

(2а) [...] и би глѣд велик у граду, и не бје Владимиру могућности да помогне. *јер не бје* у њега војника [...] (ПМЉ, 79)

У функцији имперфекта веома често се јавља и тзв. имперфективни аорист, у примеру бр. 2 у форми 3. лица једнине. Форма *бје* у преводу ПМВ Н. Косовића има значење имперфекта, на шта нам указују примери са плуск-вамперфектом: *Бје* пак тај Варјаг *дошао* из Грка, и држаше вјеру хришћанску (ПМЉ, 51).

Имперфекатско значење исказују и конструкције са радним партиципом садашњег времена и имперфектом или имперфективним аористом у функцији предиката³.

(3) и наруѣн вѣ не ѿ ннѣхъ городовъ· н много люднн сведе во нь· *вѣ бо люба градъ съ*· (ПВЛ, 122)

(3а) [...] и сакупи у нь (људе) из других градова, и много људи доведе у нь; *јер бје му мио град овај*. (ПМЈ, 76)

(4) Володнмеръ же слоушаше нхъ· *вѣ бо самъ люба жены· н блажене многое*· (ПВЛ, 85)

(4а) А Владимир их слушаше, *јер бје* и сам *љубитељ* жена и свакојаког блуда; [...] (ПМЈ, 53)

У оба наведена примера може се употребити форма имперфекта, па би превод гласио: *јер вољаше/волијаше град* и *јер сам вољаше/волијаше жене*. У предикатској функцији радни партицип садашњег времена је у форми неодређеног вида номинатива мушког рода (или женског, као у примеру бр. 6), али се срећу и ретки примери у којима је наведени облик у форми одређеног вида.

(5) ·ꙗ· во мѣстнн прна Каинъ оубнвѣ ѡвела· а Ламехъ ·ѿ· *Понеже вѣ Каинъ не вѣдын мыщенъа прнати ѿ Бѡ*· (ПВЛ, 145)

(5а) Јер 7 казни прими Каин, убивши Авеља, а Лемах 70, *зато јер⁴ Каин не бијаше познат* да ће освету морати од Бога примити, [...] (ПМЈ, 90)

Српски преводилац употребио је форму имперфекта али само помоћног глагола, те би превод наведене конструкције могао гласити: *не знаше/не знадијаше*.

(6) Нбо заповѣдала Сѡлга не творите трызны нѡ собою· *вѣ бо нмуцин презвутерь· сен похоронн вѣжную Сѡлгу*· (ПВЛ, 68)

(6а) И бијаше заповиједила Олга да јој се не прави даћа, *јер имала је* презвитера: овај и сахрани блажену Олгу. (ПМЈ, 42)

У преводу на српски језик употребљен је лични глаголски облик, али у форми перфекта који се у савременом српском језику одређује као стилски неутралан облик (Ковачевић 2006: 85–86).

У функцији предиката у староруском језику јавља се и конструкција са трпним партиципом садашњег времена и глаголом *БЫТИ* која има вредност личног глаголског облика, односно у нашим примерима имперфекта.

(7) и плакаса по сѡѣн велмн· *любнмъ во вѣ сѡѣемъ свонмъ паче всѣхъ*· (ПВЛ, 132)

(7а) И плакаше (он) за оцем веома, *зато што га је отац* волио изнад свих, [...] (ПМЈ, 82)

И у наведеном примеру српски преводилац је употребио форму перфекта, док би имперфекат гласио: *зато што га отац вољаше/волијаше*.

³ О радном партиципу садашњег времена са имперфекатским значењем види Вишњевац 2016.

⁴ О споју *зато јер* види Ђуркин 2013.

(8) љростъ коньснѣю съвѣздавъ. егда ссхожахоуся боаре. (ПВЛ, 39)

(8a) [...] и јарост коња обузда на скупу бољара. (ПМЉ, 24)

Српски преводац временску реченицу превео је предлошко-падежном конструкцијом, док би превод са имперфектом у предикату могао гласити: *када се скупљаху бољари.*

(9) н бѣ ѿдамъ в ран. видаше бѣ н славаше. егда анѣлн славѣ. (ПВЛ, 88)

(9a) И бје Адам у рају, виђаше Бога и слављаше (га) *када* (га) и анђели *слављаху*. (ПМЉ, 55)

(10) *егда же прнспѣаше* зима. н мразн лютнн. станаше в правошнѣ в черевѣѣ в протопанѣ. (ПВЛ, 195)

(10a) *А када стиже* зима и мразеви љути, стајаше у ципелама са подераним ђоном, [...] (ПМЉ, 120)

Н. Косовић је приликом превођења на српски језик у примеру бр. 9а употребио одговарајућу форму имперфекта, док је у примеру бр. 10а употребљен аорист уместо имперфекта: *А када стизаше⁵ зима.*

У наредним примерима размотрићемо конструкцију апсолутног датива са радним партиципом садашњег времена. Пошто је реч о прошлим радњама, партицип се на савремени српски језик најпрецизније може превести формом имперфекта. Апсолутни датив у ПМВ најчешће кондензује нерашчлањено узрочно-временско значење.

(11) *Хотѣшю Володимеру* нти на Ђрослава. Ђрославъ же пославъ за море. прведе Вардгы боасѣ съца својею. (ПВЛ, 130)

(11a) *Када је Владимир хтио* да иде на Јарослава, Јарослав, пославши са оне стране мора, доведе Варјаге, бојећи се оца својега; [...] (ПМЉ, 81)

У наведеном примеру српски преводац је употребио временску реченицу са перфектом у предикату. Поред везника *када* може се употребити и везник *пошто* којим би се указивало и на узрочну семантику: *Пошто Владимир хоћаше.*

(12) *Изаславу* же ндушю къ граду нздоша людьѣ протнву с поклонѣ. н прнпаша кпазъ свон Кыпане. (ПВЛ, 174)

(12a) *Изјаславу* пак, који иђаше Кијеву, изиђоше усусрет [у сусрет – В. В.] људи клањајући се, и примише кнеза својега Кијевљани; [...] (ПМЉ, 107)

⁵ Глагол *прнспѣти* у реченицама староруског језика одређује се као глагол свршеног вида (СДРЯ, VIII, 571–572; Срезневский, II, 1456; СРЯ, XX, 24–25), а такви глаголи могли су градити имперфекат. С друге стране, у савременом српском језику овај глаголски облик имају само глаголи несвршеног вида. Поред тога, у периоду староруског језика категорија глаголског вида била је у процесу морфологизације, па термине свршени и несвршени вид узимамо само условно, с тачке гледишта савременог језика. О категорији вида у староруском језику види Вишњевац 2017.

У примеру бр. 12а српски преводилац је партицип трансформисао у односну реченицу, те би превод апсолутног датива са узрочно-временском семантиком могао гласити: *А када/пошто Изјаслав иђаше.*

Конструкција апсолутног датива, поред нерашчлањеног узрочно-временског значења, може имати и само узрочно (примери бр. 13, 14) или само временско значење (примери бр. 15, 16).

(13) Половци же наѡаша воевати около Чернигова. *Слагови не взбрапаццо* вѣ бо самѣ повелѣаѣ нмѣ воевати. (ПВЛ, 226)

(13а) Половци пак стадоше плачкати око Чернигова, а *Олег* им не брањаше, јер им сам заповиједи да плачкају. (ПМЈ, 138)

Српски преводилац је употребио независну реченицу, не указујући на узрочно значење, иако бисмо наведени фрагмент могли превести: *пошто им Олег не брањаше*. Каснији преписи – *Рукопис Московске Духовне Академије* (даље А) из XV века и *Радзивиловски препис* (даље Р) с краја XV века наводе правилну форму партиципа: *вѣзбрапяюццо*.

(14) Длѡтѡнн же приде Кыѣву. н мыслѡше кдѣ бы жити. н ходи по манастиремѣ. н не вѣзлюбѡи *Бѣ ин хотаццо*. (ПВЛ, 156)

(14а) А Анатолиј дође Кијеву, и мишљаше – гдје да живи; и хођаше по манастирима, и не заволи их, *јер Бог не хотијаше*. (ПМЈ, 97)

(15) *Ндуце* же ему вѣсплатѣ. размисливѣ рѣ дружинѣ своѡи. (ПВЛ, 54)

(15а₁) *Идући* натраг, размисливши, рече дружини својој: [...] (ПМЈ, 33)

(15а₂) Али *када се враћао*, размисливши, рече својој дружини: [...] (ОССРК, 15)

У примеру бр. 14 каснији преписи – А и Р наводе правилну форму одричне речце *не*, а одговарајуће значење анализирани конструкције видимо у преводу на српски језик. У примеру бр. 15а₁ Н. Косовић је апсолутни датив превео конструкцијом са глаголским прилогом садашњим, док је В. Минић употребио одговарајућу временску реченицу, иако са перфектом у предикату. Поред тога, радни партицип садашњег времена у дативу једнине мушког рода неодређеног вида има форму *ндуцу*, која се наводи у препису А, док се у препису Р наводи неправилна форма *ндуци*.

(16) се же бѣ *исходаццо* лѣту .т.х.д. индикта . д. на полы (ПВЛ, 240)

(16а) Ово пак би на *крају* године 6604, индикта 4-ога напола. (ПМЈ, 146)

Српски преводилац приликом превођења староруске конструкције употребио је синтагму, док би временска реченица са имперфектом у предикату гласила: *када се завршаваше 6604. година*.

Будући да је ПМВ приповедачког карактера, имперфекат је један од најчешћих облика прошлих времена, те се наведена форма среће и у узрочним и у временским реченицама. С друге стране, забележен је велики број примера за конструкцију апсолутног датива, која кондензује или нерашчлањено узрочно-временско значење или одвојена значења узрока и времена. У саставу

апсолутног датива учествује радни партицип садашњег времена са имперфекатским значењем.

2. ЗАВИСНЕ РЕЧЕНИЦЕ И АПСОЛУТНИ ДАТИВ – ЗНАЧЕЊЕ АОРИСТА

Аорист је у ПМВ доминантна форма прошлих времена. Њиме се првенствено исказују радње које следе једна за другом. У овом поглављу, као и у претходном, предмет анализе биће најпре узрочне (примери бр. 1–3) и временске реченице (примери бр. 4–9) са аористом у предикату, а затим и конструкција апсолутног датива (примери бр. 10–19).

(1) се же Бѣ љвн слѡу крѣнуоу. *понеже* Нзаславъ цѣловавъ крѣтъ. н ѡ н. (ПВЛ, 172)

(1a) У овом пак Бог испољи силу крста: *пошто* Изјаслав *цјеливаше* крст и ухвати га (Всеслава), [...] (ПМЈ, 106)

У примеру бр. 1 дошло је до неправилне употребе облика, тј. употребљен је радни партицип прошлог времена уместо аориста, а правилна форма *ЦЕЛОВА* [цѣлова – В. В.] наводи се у каснијим преписима – Р и А. Осим тога Н. Косовић је употребио имперфекат уместо аориста *целива/цјелива*⁶.

(2) н посемъ пакн возропта[ша] на Монсѣа. н Арона *нже не вѣ* воды. (ПВЛ, 96)

(2a) И затим опет узропташе на Мојсија и на Арона *јер не бијаше* воде. (ПМЈ, 60)

У наведеном примеру српски преводилац употребио је имперфекат глагола *бити* уместо аориста *би*.

Конструкција са трпним партиципом прошлог времена и глаголом *БИТИ* у саставу предиката може имати значење аориста.

(3) се оуже третѣе наведе поганѣа на землю Русьскую ѡгоже грѣха дабы н Бѣ протнаѣ. *занеже* много хѣанѣ *изгувлено вѣ*. (ПВЛ, 226)

(3a) Ово он већ трећи пут наведе пагане на земљу Руску, – гријех његов нека би му Господ опростио, *јер* много хришћана *поубијано би*, [...] (ПМЈ, 138)

(4) *егда* сдѣла ковчегъ .н рѣ Гѣ Ноєвн. (ПВЛ, 90)

(4a) *Када* начини ковчег, рече Ноју Господ: [...] (ПМЈ, 57)

(5) ѡко [н] прн Фаравонѣ цѣн || Сюпетѣстѣмъ *еда приведоша* Монсѣа предѣ Фаравона (ПВЛ, 17)

(5a) Као што и у вријеме фараона, цара египатскога, *када доведоше* Мојсија фараону, [...] (ПМЈ, 12)

⁶ Глагол *целивати/цјеливати* у српском језику одређује се као двовидски (РМС, VI, 777; РЈАЗУ, I, 806–807), а у нашем примеру употребљен је са значењем свршеног вида. Иначе је изворни ијекавски лик *целивати*, док је *цјеливати* књишког порекла (Маројевић 2017: 527).

У примерима бр. 4а и 5а приликом превођења на српски језик употребљена је одговарајућа зависна реченица са формом аориста у предикату. У препису А у примеру бр. 5 наводи се правилна форма временског везника *егда*.

(6) и повељ ђаьга *яко смержеса* пустити голуьн и воробьн. (ПВЛ, 59)

(6а) И *када се смрачило*, заповиједи Олга војницима својим да пуге голуьве и врапце. (ПМЈ, 36)

У примеру бр. 6а српски преводлац је употребио форму перфекта уместо аориста: *када се смрачи*.

(7) [н послаџша ѣ ђвель ·н] *яко нзыдосте* ·вста Каинъ и хоташѣ оубити н ·и не оумаше · како оубити н. (ПВЛ, 89)

(7а) И послуша га Авель, и, *како изиђоше*, уста Каин и хтједе да га убије, и не умијаше га убити. (ПМЈ, 56)

Правилна форма аориста двојине *нзыдоста* наводи се у каснијим преписима – Р и А.

(8) ста на пламенн · *дождже изгорѣ* пецѣ · [н] нзлаѣзе. (ПВЛ, 196)

(8а) [...] и стајаше на пламену *док не изгорје* пећ, [...] (ПМЈ, 121)

(9) и не смаше ЈѢрославъ нти в Кыевѣ · *дождеже смирнстася*. (ПВЛ, 149)

(9а) И не смијаше Јарослав ићи у Кијев, *док се не помирише*. (ПМЈ, 92)

У примерима бр. 7а–9а у преводу на српски језик употребљена је временска реченица са аористом у предикату.

У наредним примерима размотрићемо конструкцију апсолутног датива са радним партиципом прошлог времена. Наведени партицип имао је значење аориста и перфекта, али пошто је у ПМВ аорист веома често у употреби, приликом реконструкције, а у духу самог споменика, предност смо дали аористу. Радни партицип прошлог времена са значењем перфекта видећемо у даљем тексту овог рада (т. 3). Апсолутни датив са анализираним партиципом кондензује узрочно-временско значење (примери бр. 10–12), али и одвојена значења узрока (пример бр. 13) и времена (примери бр. 14, 15), која је одредио контекст.

(10) *сма же пришеѡшема* · начаста съставанватн писмена · азѡ||вуковьнага Слоѡвьскн. (ПВЛ, 27)

(10а) *Када ови пак дођоше*, почеше састављати писмена словенске азбуке [...] (ПМЈ, 17)

У примеру бр. 10 конструкција апсолутног датива има узрочно-временску семантику, која се приликом превођења на српски језик може исказати употребом везника *пошто*: *А пошто ови дођоше*.

Везник *пошто* може се употребљавати и у зависним временским реченицама. С. Танасић објашњава: [...] „овај везник уводи зависне временске клаузе у сложеној реченици којим се исказује вријеме последице кога се дешава радња исказана предикатом управне клаузе. [...] Кад је у питању временска

реченица, на плану прошлости се предикатом зависне клаузе по правилу исказују прошле свршене радње и увијек се чува однос сукцесивности међу радњама зависне и временске клаузе. Да би се појавио несвршени глагол у тој позицији, у реченици мора постојати средство којим се обезбјеђује такав однос” (Танасић 2013: 320; 331).

- (11) *крѣнвшим же са людемъ доша кожда в дома своя.* (ПВЛ, 118)
 (11a) *Људи пак, крстивши се, разиђоше се по кућама.* (ПМЈ, 74)
 (11a.) *Људи пак, крстивши се, разиђоше се по кућама.* (ОССРК, 19)

Оба српска преводиоца употребила су глаголски прилог прошли, док би се одговарајуће значење могло исказати зависном реченицом са везником *пошто*: *А пошто се људи крстише.*

- (12) *Черниговцемъ же не сотворившиа. прнступиша ко граду* (ПВЛ, 201)
 (12a) *Пошто пак Черниговци не отворише врата, нападоше на град.* (ПМЈ, 123)
 (13) *и приоста къ Зарубу [и ту] перебродистася. и не съютнша нхъ Половци Бѹ схраншю нхъ.* (ПВЛ, 231)
 (13a) [...] и дођоше к Зарубу, и ту пређоше брод, и не осјетише их Половци, – *Бог их сачува; [...]* (ПМЈ, 141)

У примеру бр. 12а српски преводилац употребио је зависну реченицу са одговарајућим значењем, док се у примеру бр. 13а конструкција апсолутног датива са узрочном семантиком може превести зависном реченицом: *пошто/јер их Бог сачува*. У примеру бр. 12 преписи Р и А наводе партицип у форми *не отвораѣнмъся*, док у примеру бр. 13 партицип гласи *сохранъшю*.

- (14) *Монсѣви же възмогъшю. бѣ великъ в дому Фараонн.* (ПВЛ, 94)
 (14a) *А Мојсије одрасте (и) постаде великим мужем у дому фараоновом.* (ПМЈ, 59)

У примеру бр. 14 апсолутни датив кондензује временско значење: *А када Мојсије одрасте.*

- (15) *и се ему рекшю пондоша протнву соѣ. и покрыша по[ле] Летское ѡбон.* (ПВЛ, 144)
 (15a) *И када рече овако, кренуше један против другога и покрише обојица Алтско поље мноштвом војника.* (ПМЈ, 90)

И у примеру бр. 15 апсолутни датив има временско значење, а одговарајућу зависну реченицу са аористом у предикату видимо у преводу на српски језик. У препису Р наводи се неправилна форма партиципа *рекша*.

Поред радног, у синтаксичкој функцији апсолутног датива може бити и трпни партицип прошлог времена са значењем аориста, а читава конструкција кондензује нерашчлањено узрочно-временско (примери бр. 16–18) или чисто временско значење (пример бр. 19).

- (16) *совъкупленъ же вратън . рѣ нмъ Δ||птоннн се Бѣ васъ вратъна совъкутн . н ѿ вагѣнъа есте Стѣна Горы.* (ПВЛ, 157)
 (16a) *Братији пак сакупљеној рече Антониј: „Бог вас, ево, братијо, сакупи, и по благослову Свете Горе сте овдје, – [...]”* (ПМЈ, 97)

Српски преводилац апсолутни датив није превео зависном реченицом са одговарајућим значењем, већ је партиципски део заменио трпним глаголским придевом у атрибутској функцији, а именски део је у функцији неправог објекта. Уколико би се наведена конструкција превела пасивном реченицом, могло би се рећи: *А пошто братија би окупљена* или рефлексивном формом: *А пошто се братија окупи*, чиме се указује на нерашчлањену узрочно-временску семантику.

(17) *крѣпѣ же Володимеру*. предаша ему вѣру крѣпѣску. рекуще сице. да не преаьстатъ тебе нѣщнѣ ѿ еретнкѣ. по вѣрун сице глѣ. (ПВЛ, 111–112)

(17a) *Када су пак Владимира крстили* и научили га вјери хришћанској, рекоше му овако: „Нека те не заведе нико од јеретика, већ вјеруј, говорећи овако: [...]” (ПМЈ, 70)

Српски преводилац је употребио временску реченицу, прикључивши јој и предикат главне реченице, а имајући у виду нерашчлањено значење апсолутног датива могли бисмо рећи: *А пошто Владимир би крштен* – пасивном реченицом са трпним обликом, или реченицом са рефлексивном формом: *А пошто се Владимир крсти*. Овде бисмо могли употребити и неодређеноличну реченицу са аористом у предикату: *А пошто Владимира крстише*.

(18) *См же раздааномъ* на оучење кнѣгамъ. съвьѣса пррѣтво на Русьстѣн земаи глѣѣе. во сѣны дѣни оуслышати гласни словеса кнѣжнаа. и асѣтъ будеть ѣзыкѣ гугннвѣ. (ПВЛ, 119)

(18a) *Овим давањем (дјеце)* на учење књиге, збило се пророчанство које каже: „У те ће се дане чути нијема ријеч из књига и јасан ће бити језик муцаваца”. (ПМЈ, 74)

Узимајући у обзир значење аориста, које карактерише партиципе прошлог времена, наведени пример у преводу на српски језик могао би гласити: *А пошто ове дадоше*, а у пасивној конструкцији: *А пошто ови бише дати*.

У следећем примеру конструкција апсолутног датива са трпним партиципом прошлог времена има значење временске реченице.

(19) *манастиревн же свершену*. игуменство держацио Варлаамовн. Изяславъ же постави манастирь сѣаго Дмитрѣа. (ПВЛ, 159)

(19a) *А када је манастир завршен*, и када игуманство држаше Варлам, Изјаслав подиже манастир Светога Димитрија, [...] (ПМЈ, 98)

С обзиром на значење трпног партиципа прошлог времена, а то је првенствено значење аориста, апсолутни датив можемо превести и пасивном реченицом: *А када⁷ манастир би завршен* или рефлексивном формом: *А када се манастир заврши*, или неодређеноличном реченицом: *А када манастир завршише*.

Аорист је у ПМВ најчешћа форма прошлих времена, те се са наведеним обликом у предикату срећу и узрочне и временске реченице. Исто тако је и

⁷ И овде је могућа употреба везника *пошто*, а везник *када* изабрали смо како бисмо истакли временско значење конструкције апсолутног датива.

конструкција апсолутног датива са радним и трпним партиципом прошлог времена, који имају значење аориста, веома често у употреби.

3. ЗАВИСНЕ РЕЧЕНИЦЕ И АПСОЛУТНИ ДАТИВ – ЗНАЧЕЊЕ ПЕРФЕКТА

Перфекат је у ПМВ, у односу на имперфекат и аорист, ређе у употреби. Посведочени су примери у којима је наведени облик у предикату узрочних реченица (примери бр. 1–3), а среће се и конструкција апсолутног датива са радним партиципом прошлог времена који има значење перфекта (примери бр. 4–6).

(1) велѣка Гѣ маѣ твоѣ на на. *мже* та оугодѣа *створнаѣ јесн*. чѣвка дѣла грѣшна. (ПВЛ, 244)

(1а) Велика је, Господе, твоја милост према нама, *јер* блага ова *створи* ти ради човјека грешнога. (ОССРК, 22)

В. Минић је анализирали облик превео аористом истичући на тај начин експресивност исказа.

(2) тѣмъ* н на^м Роѣ оучитеа ѣ Павелъ. *поне** оучи ѣ. ѣзыкѣ Словескѣ. н *поставла ѣ* еѣпа. н намѣсника въ себѣ Андроника Словенскоу ѣзыкѣ. (ПВЛ, 28)

(2а) [...] зато је и нама, Русима, учитељ Павле, *пошто је учио* народ словенски и *поставио*, послѣ себе, Словенима за епископа и намјесника Андроника. (ПМЉ, 17)

Одговарајућу форму перфекта у саставу зависне реченице са узрочном семантиком видимо у примеру бр. 2а.

У предикату узрочних реченица може стајати и трпни партицип прошлог времена и глагол *БЫТИ*, а наведена конструкција на српски језик преводи се формом перфекта.

(3) н ныи цркѣн ставаше по градомъ н по мѣстомъ. поставлаа попы н даа нмъ ѣ нмѣњаа својео зрокъ. велѣ нмъ оучити людн. *понеже* тѣмъ *естъ поручено* Бѣмъ . н приходити часто къ цркѣвамъ. (ПВЛ, 153)

(3а) И друге цркве подиже по градовима и по мјестима, постављајући попове и дајући им од блага својега плату, заповиједајући им да уче људе, *зато јер је* то њима од Бога *повјерено*, и да долазе често црквама. (ПМЉ, 95)

Активна реченица са перфектом у предикату гласила би: *јер им је то Бог поверио*.

У ПМВ посведочени су примери у којима се конструкција апсолутног датива са радним партиципом прошлог времена на српски језик преводи зависном реченицом са перфектом у предикату, при чему ова синтаксичка јединица може имати узрочно-временско значење (пример бр. 4) и чисто временско значење (примери бр. 5, 6).

(4) *ЗЕМАН ЖЕ СОГРѢШНВШЕ КОТОРѢН ЛЮБО·* казнѣтъ Бѣ смрѣтю лн гладомъ· лн наведење· поганыхъ· лн ведромъ· лн гусѣнницею· лн нѣмн казнѣмн· аще лн покаавшесѧ будемъ· (ПВЛ, 167–168)

(4a) *Каѡ згрѣиши било који народ*, казни га Бог смрћу, или глађу, или најездом паганих, или сушом, или гусјеницом, или другим казнама, не би ли се ми покајали, – [...] (ПМЈ, 104)

У преводу на српски језик у предикату временске реченице употребљен је презент, чиме се указује на свременско значење. Апсолутни датив у наведеном фрагменту можемо превести зависном реченицом са узрочно-временском семантиком: *Пошто је неки народ згрешио*. Поред тога, правилна форма партиципа женског рода неодређеног вида *согрѣшнвшн* наводи се у преписима Р и А.

(5) но се Кнн княжаше в родѣ своємъ· [н] *приходившио* смуко цѣю· какоже сказають· како велнку чєстѣ приналъ [естѣ] ѿ цѣѧ· при кѣторомъ приходивъ цѣн· (ПВЛ, 10)

(5a) [...] међутим, овај Киј кнезоваше у роду својему и *одлазаше* он цару; како говоре: велику част добио је од цара у чије је вријеме долазио. (ПМЈ, 8)

(5a.) Међутим, Киј је био кнез у своме племену, и *био је* код цара, – само не знамо тачно код којег цара, али знамо да му је велике почести, причају, одао тај цар у чије је вријеме он тамо био. (ОССРК, 11)

Апсолутни датив у наведеном примеру има значење временске реченице, па би превод са перфектом у предикату могао гласити: *када је долазио* или *када би долазио*.

(6) *Поланомъ же жившнмъ* ѡсовѣ по горамаъ сммъ· бѣ путь из Варягъ въ Греки· н изъ Грекъ по Днѣпру· (ПВЛ, 7)

(6a) *Када су Пољани живјели* одвојено по горама овим, онда бје пут из Варјага у Грке и из Грка по Дњепру, [...] (ПМЈ, 7)

Одговарајуће значење разматране конструкције видимо у преводу на савремени српски језик.

Као што смо већ навели, имајући у виду приповедачки карактер ПМВ, форме имперфекта и аориста доминирају, док се перфекат среће у мањем броју примера. Још је ређе у употреби конструкција апсолутног датива са радним партиципом прошлог времена који има значење перфекта.

4. ЗАВИСНЕ РЕЧЕНИЦЕ И АПСОЛУТНИ ДАТИВ – ЗНАЧЕЊЕ ПРЕЗЕНТА

Зависне реченице којима се исказује значење узрока (примери бр. 1–5) и времена (примери бр. 6–8) са предикатом у форми презента далеко су чешће од конструкције апсолутног датива (примери бр. 9, 10). У староруском језику презент се градио од глагола несвршеног и свршеног вида⁸.

⁸ Види нап. 5.

(1) а бѣси на злое всегда ловать· завидати ему· понеже видать члвкѣ Бмъ поучена· (ПВЛ, 135)

(1a) [...] а ђаволи (човјека) увијек на зло лове, завидећи му; *кад видје* човјека који је од Бога поштован, [...] (ПМЈ, 84)

Српски преводац употребио је временску реченицу, иако везник *ПОНЕЖЕ* указује на узрочно значење.

(2) и рѣша іему мужи смысленни· не кушанса противу нмъ· *іако* мало *нмашн* вон· (ПВЛ, 218)

(2a) И рекоше му мужевии разумни: „Не кушај (да идеш) против њих, *јер* мало *имаш* војника”. (ПМЈ, 133)

(3) кнѣгамн бо кажемн и оучнмн іесмы· пути покаанью· маѣтъ бо *сѣврѣтаемъ* и въздержанье· ѿ словесъ кнѣжныхъ· (ПВЛ, 152)

(3a) [...] књигама смо упућени и поучавани на пут покајања, *јер* од ријечи књижевних *добијамо* мудрост и уздржавање. (ПМЈ, 94)

У примерима бр. 2a и 3a староруске узрочне реченице на српски језик преведене су истим типом реченица са презентом у предикату. В. В. Иванов (1990: 317) објашњава да атематски глагол *нмѣти* већ од XI века прелази у трећу класу глагола. Таква форма – *нмашн* у примеру бр. 2 наводи се у препису А.

У предикатској функцији среће се конструкција са радним партиципом садашњег времена и глаголом *БЫТИ* у значењу презента.

(4) сдѣ бо мнѣхъ жнѣнцѣ нмѣтн *іако* сдѣ не суть оученъа аїльска· нн *суть* *вѣдущѣ* Бѣ· (ПВЛ, 118)

(4a) [...] „Овдје сам мислио да ћу имати себи стан, *јер* се овдје није чуло учење апостола, нити *су познавали* Бога, [...]” (ПМЈ, 73)

(4a) [...] „Овдје сам мислио да се скућим, *јер* се овдје не чујаше учење апостолско, овдје *не знаваху* Бога, [...]” (ОССРК, 19)

У наведеном примеру оба српска преводиоца употребила су форме за прошло време – Н. Косовић перфекат, а В. Минић имперфекат, очито под утицајем читавог контекста, у којем доминирају облици имперфекта, иако је реч о презенту: *не знају*.

Поред радног, у предикату може стајати и трпни партицип садашњег времена са глаголом *БЫТИ* у значењу презента.

(5) велнка бо бываетъ полза ѿ оученъа кнѣжного· кнѣгамн бо *кажемн* и *оучнмн* *іесмы*· пути покаанью· маѣтъ бо *сѣврѣтаемъ* и въздержанье· (ПВЛ, 152)

(5a) Јер корист бива велика од учења књижевнога; књигама *смо упућени* и *поучавани* на пут покајања, јер од ријечи књижевних *добијамо* мудрост и уздржавање. (ПМЈ, 94)

Српски преводац у превод наведене реченице није унео узрочну семантику. Трансформацијом из пасивне у активну реченицу, ради указивања на презентско значење, превод би могао гласити: *јер/пошто нас књиге васпитавају и уче*.

(6) мы Роу да ег^а ходи^в в Грекы. (ПВЛ, 35)

(6a) И кад год ми, Руси, идемо у Грке, [...] (ПМЈ, 22)

(7) да аще будеть добръ Нгоръ великни князь· да хранитъ си любовь правую· да не разрушитс^а дождеже сѣнце съмасть· и весь миръ стоить в пынешниа вѣкн· и в будуцаа· (ПВЛ, 53)

(7a) [...], „Ако буде добар Игор, велики кнез, да учврсти (заклетвом) овај мир, нека чува љубав ову праву да се не наруши док сунце сија и свијет читав стоји, у данашње вијеке и у будуће”. (ПМЈ, 32)

(8) рѣ Гъ Гвн моесму· сѣди сѣдесную мене дождеже || положю враги твои· подъножью ногама монма· (ПВЛ, 100)

(8a) Рече Господ Господу мојему: „Сједи ми здесна док не положим непријатеље твоје у подножје ногу твојих”. (ПМЈ, 63)

У примерима бр. 6–8 временско значење исказано је зависном реченицом са формом презента глагола несвршеног и свршеног вида у предикату, а у наредним примерима конструкцијом апсолутног датива у чијем је саставу радни партицип садашњег времена.

(9) и приходацимъ имъ да вѣтають оу стго Мамы. (ПВЛ, 48)

(9a) И када дођу, да живе крај цркве светог Мамона, [...] (ПМЈ, 29)

Апсолутни датив у наведеном примеру кондензује временску реченицу, а преводилац је употребио глагол свршеног вида.

(10) и ѡходацин || Русн ѡсюда· вѣснмають ѡ насъ· еже надовъ (ПВЛ, 49)

(10a) И Руси, који одавде одлазе, да узму од нас све што им је потребно: [...] (ПМЈ, 30)

Српски преводилац партиципски део трансформисао је у односну реченицу, а именски део у субјекат управне реченице, а како је реч о временском значењу анализиране конструкције, превод би могао гласити: *Када Руси одлазе одавде*.

5. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

У нашем истраживању размотрили смо паралелну употребу зависних реченица и конструкције апсолутног датива којима се исказује значење узрока и времена. Када је реч о формама прошлих времена, у ПМВ најчешће се срећу имперфекат и аорист будући да је наведено староруско дело приповедачког карактера. Тако је и конструкција апсолутног датива са радним и трпним партиципима који имају значење имперфекта и аориста веома често у употреби. С друге стране, перфекат је форма која је у далеко ређој употреби у односу на имперфекат и аорист, а још се ређе среће конструкција апсолутног датива у чијем је саставу радни партицип прошлог времена са перфекатским значењем. Ретки су примери и за апсолутни датив са значењем презента, док су чешће узрочне и временске реченице. У конструкцији апсолутног датива првенствено

учествују активни партиципи, а трпни партиципи се ређе срећу. Апсолутни датив у једним примерима кондензује нерашчлањено узрочно-временско значење, а у другима је контекст одредио једно од двају значења. Пошто се у саставу предиката анализираних синтаксичких јединица употребљавају различити временски облици – имперфекат, аорист, перфекат и презент, одговарајућу реконструкцију староруских примера омогућава нам српски језик, који је, поред сложеног система прошлих времена, сачувао и презент глагола несвршеног и свршеног вида.

ЛИТЕРАТУРА

- Борковски, Кузњецов** ²1965: В. И. Борковский, П. С. Кузнецов, *Историческая грамматика русского языка*, Москва: Наука.
- Вишњевац** 2016: В. Вишњевац, Радни и трпни партицип садашњег времена у саставу предиката у староруском језику, Бања Лука: *Филолог*, XIV, 102–117.
- Вишњевац** 2017: В. Вишњевац, О неким староруским глаголима са два вида, Београд: *Српски језик: студије српске и словенске*, XXII, 471–488.
- Ђуркин** 2013: В. Ђуркин, Принципи настанка сложених везника и њихова функционалностилска дистрибуција у српском језику, докторска дисертација, Београд: 2015.
- Иванов** ³1990: В. В. Иванов, *Историческая грамматика русского языка*, Москва: Просвещение.
- ИГРЯ** 1982: *Историческая грамматика русского языка. Морфология. Глагол* (под ред. Р. И. Аванесова, В. В. Иванова), Москва: Наука.
- Ковачевић** 2006: М. Ковачевић, Стилске доминанте у Божовићевој причи „Први пут у Новом Пазару”, у: *Језик и стил Григорија Божовића*, Косовска Митровица: Филозофски факултет; Зубин Поток: Стари Колашин, 77–91.
- Курешевић** 2013: М. Курешевић, Прилог познавању сакралног стила српско-словенског језика: апсолутни датив, *Теолингвистичка проучавања словенских језика*, Београд: САНУ, Одбор за српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија, 401–417.
- Маројевић** 2000: Р. Маројевић, Конкурентност језичких средстава и динамика језичког развоја, Београд: *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 29/1, 43–50.

Маројевић 2017: Петар II Петровић-Његош. *Билежница*. Критичко издање. Текстологија. Редакција и коментар Радмило Маројевић, Подгорица: ЦИД.

Танасић 2013: С. Танасић, Временско и узрочно значење везника *пошто* у савременом српском језику, Београд: *Јужнословенски филолог*, LXIX, 319–334.

Хабургајев 1974: Г. А. Хабургаев, *Старославјански јазык*, Москва: Просвещение.

Извори:

ОССРК 1994: Одабране странице старе руске књижевности [превод и коментари В. Минић], Цетиње: Обод.

ПВЛ 1962: *Повесть временных лет*, у: Полное собрание русских летописей. Т. I, Москва: Издательство восточной литературы.

ПМЉ 2003: *Повијест минуљих љета или Несторов љетопис* [превод и коментари Н. Косовић], Београд: ИКП „Никола Пашић”.

Речници:

РЈАЗУ I 1880–1882: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

РМС VI ²1990: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, т. VI, Нови Сад: Матица српска.

СДРЯ 2003: *Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв)*, VIII, Москва: Азбуковник.

Срезневский 2003: И. И. Срезневский, *Материалы для словаря древнерусского языка*, II, Москва: Знак.

СРЯ 1995: *Словарь русского языка XI–XVII вв*, вып. XX, Москва: Наука.

КОНКУРЕНЦИЈА СИНТАКСИЧЕСКИХ СРЕДСТВ ДЛЯ
ВЫРАЖЕНИЯ ПРИЧИНЫ И ВРЕМЕНИ
В «ПОВЕСТИ ВРЕМЕННЫХ ЛЕТ»

Резюме

В настоящей работе на материале «Повести временных лет» рассматривается параллельное употребление придаточных предложений и конструкции дательного самостоятельного, которыми выражается значение причины и времени. Сказуемое рассматриваемых синтаксических средств выражается разными глагольными формами – аористом, имперфектом, перфектом и презенсом. Поскольку сербский язык помимо сложной системы прошедших времен сохранил и презенс глаголов несовершенного и совершенного вида, данный язык помогает нам в реконструкции древнерусских форм. К тому же, в функции сказуемого употребляются действительные и страдательные причастия в конструкции с глаголом *быти*, которые на сербский язык переводятся личной глагольной формой.

Ключевые слова: причинное предложение, временное предложение, дательный самостоятельный, древнерусский язык, сербский язык.

Вишня Б. Вишнявац